

УДК 343.979:94(477)«195»

**СТАН ЗЛОЧИННОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ
ПОЧАТКУ 50-х РОКІВ ХХ ст.**

**BEING OF CRIMINALITY IN TERRITORY OF EAST AREAS OF UKRAINE
OF BEGINNING OF 50TH OF XX CENTURY**

Саблук С.А.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

У статті проаналізовано основні фактори, які визначали стан злочинності і мотивацію скоєння злочинів на території східноукраїнських областей на початку 50-х років ХХ ст. Висвітлено кількісні характеристики стану злочинності, а також визначено співвідношення між різними видами злочинів. Визначено вплив умов праці та культурно-побутового обслуговування населення на кількість скоєних злочинів.

Ключові слова: кримінологія, протиправна поведінка, карні злочини, стан злочинності, протидія злочинності, правоохоронні органи, урбанізація.

В статье проанализированы основные факторы, которые определяли состояние преступности и мотивацию преступных действий на территории восточно-украинских областей в начале 50-х годов ХХ в. Освещены количественные характеристики состояния преступности, а также определено соотношение между разными видами преступлений. Определено влияние условий труда и культурно-бытового обслуживания населения на количество совершенных преступлений.

Ключевые слова: кримінологія, протиправне поведіння, уголовные преступления, состояние преступности, противодействие преступности, правоохранительные органы, урбанізація.

Basic factors which determined the state of criminality motivation of committing crime on territory of east areas at the beginning of 50th of XX century are analyzed in the article Quantitative descriptions of the state of criminality, and also certainly between by the different kinds of crimes, are reflected. Certainly influence of terms of labor and cultural and welfare maintenance of population on the amount of the accomplished crimes.

Key words: criminology, crime conduct, criminal crimes, state of criminality, counteraction criminality, law enforcement authorities, urbanization.

Постановка проблеми. З моменту зародження кримінології як науки про закономірності злочинної поведінки, які виявляються через вивчення суспільства, кримінологів цікавили територіальні відмінності злочинності. Значна частина представників

кримінології вважає стан злочинності не тільки кількісною, але й якісною характеристикою злочинності, що має комплексний характер, визначається рівнем, структурою, динамікою, коефіцієнтом та іншими показниками злочинності і дозволяє комплексно ха-

рактизувати злочинність як у абсолютних, так і у відносних одиницях виміру за певний період часу і на певній території чи у певному регіоні або державі [1; 2]. У той же час деякі науковці під станом злочинності розуміють тільки кількісну величину, яка виражається у абсолютній кількості злочинів і осіб, які їх вчинили, на певній території за певний період часу [3; 4; 5]. Виходячи з філологічного тлумачення і розуміння слова «стан», під станом злочинності розуміють стан, положення чи становище, в якому опинилася злочинність у певний період часу на певній території, що складається з певних складових частин та характеризується визначеними показниками.

На початку 50-х років ХХ ст. у СРСР було завершено процес відбудови народного господарства. Водночас тривалий час не вдавалося забезпечити достойні соціально-побутові умови для жителів регіону: умови праці і проживання у багатьох шахтарських та робітничих поселеннях були досить важкими. Це загострювало конфліктні відносини у середовищі працівників, що тягнуло за собою численні соціальні девіації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять роботи сучасних українських та зарубіжних кримінологів: П.Л. Фріса, Ю.М. Антоняна, М.М. Бабаєва, В.В. Голини, Л.М. Давиденка, В.С. Зеленецького, І.І. Карпеця, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.Г. Лихолоби, О.М. Литвака, В.В. Лунєєва, П.І. Орлова, О.Б. Сахарова. Певною мірою проблеми, пов'язані із організацією протидії злочинності, аналізувалися у дослідженнях Г. Куромії, В. Кононенка, О. Рабенчука, М. Хуторянського. Однак комплексний аналіз стану злочинності на території східноукраїнських областей на початку 50-х років ХХ ст. практично відсутній.

Основні результати дослідження. Великі міста завжди і всюди були не тільки скупченням значної частини злочинного світу всієї країни але й місцем, де деякі форми злочинності знаходили свою улюблену «резиденцію», куди вони прибували, щоб «похизуватися» тут своєю винахідливістю, страхітливостю [6]. У урбанізованому соціумі Донбасу доволі поширеними явищами залишалися пиятика, дрібне хуліганство, рідше фіксувалися масові бійки із застосуванням зброї, погроми, пограбування та вбивства.

Характеристика стану злочинності у документах органів радянської влади передбачала висвітлення, насамперед, кількісних показників, які включали в себе визначення кількості вчинених злочинів протягом певного часу на визначеній території. Якісні характеристики передбачали виокремлення злочинів, вчинених представниками партійного та радянського апарату, комуністами, військовослужбовцями, працівниками правоохоронних органів та молодими людьми, а також виокремлення вбивств, розбоїв, пограбувань, випадків розкрадання соціалістичної власності.

Водночас владними структурами неодноразово відзначалися факти неналежної фіксації реальної кількості злочинів на місцях у силу прагнення зменшити негативні аспекти показників результативності

роботи у справі протидії злочинності. Через це рівень латентної злочинності, відповідно до суджень начальника Управління міліції МДБ УРСР К. Руденка, залишався досить високим [19, арк. 5-8]. Згідно до його довідки від 20 червня 1950 р. про стан карної злочинності серед молоді в УРСР за 1949 р. і I квартал 1950 р. більшість правопорушень фіксувалося на території саме Сталінської, Ворошиловградської областей, де значну частину населення складали відносно молоді люди [11, арк. 160-161].

На формування світогляду переважної більшості молодих людей, які прибували для роботи на східноукраїнських підприємствах, величезний вплив справила Друга світова війна. Його особливістю для багатьох людей було своєрідне трактування «справедливості», яку варто відстоювати, у першу чергу, по відношенню до вузького кола членів родинно-земляцьких угруповань або представників певної професії. Архівні матеріали свідчать, що обізнаність багатьох робітників із нормами права була вкрай низькою. Натомість у їхньому середовищі побутувало схилення перед звичаями, що склалися у середовищі співпрацівників, що зумовлювало пріоритет місцевих правил поведінки перед загальносоціальними [11, арк. 163; 12, арк. 112; 15, арк. 342; 19, арк. 29].

Тому протиправна поведінка та скоєння злочинів обумовлювалося відповідними уявленнями про способи захисту власних інтересів або певної трудової спільноти. Такий стан речей зумовлював поширення у східноукраїнських областях масових бійок за участі молодих людей, приводом до яких ставала хуліганська поведінка окремих осіб у багатолюдних місцях, пиятика та прагнення до самоутвердження [15, арк. 439; 17, арк. 224; 18, арк. 56]. У деяких випадках для припинення масових бійок за даними «секретних папок» ЦК КП(б)У наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. доводилося використовувати військові підрозділи.

Збільшення рівня злочинності на території східноукраїнських областей зумовлювалося також зосередженням у регіоні відносно великої кількості осіб, які відбули покарання. Їх кількість на початку 50-х років ХХ ст. становила майже 50% від загальної чисельності населення регіону. Вони відповідним чином впливали на формування поглядів частини місцевих працівників. Перебування людей, які відбули покарання, на території східноукраїнських областей обумовлювалося, з одного боку, зосередженням у регіоні досить великої кількості виправних закладів, а з іншого – прагненням осіб, які відбули покарання, залишитися саме у Донбасі. Причому серед тих з них, хто віддавав перевагу проживанню в Донбасі, більшість були злочинцями, які відбували покарання за злочини, не пов'язані із політичними поглядами. За даними правоохоронних органів відзначалися численні факти повернення рецидивістів з різних регіонів СРСР саме до Донбасу [14, арк. 105; 15, арк. 345; 32, арк. 26]. Ці особи, організовуючи нові злочинні угруповання, втягували у злочинну діяльність молодь [33, арк. 126-127].

Масштаби участі молодих людей у протиправній діяльності ілюструють дані правоохоронців, що

були свого часу передані до ЦК КП(б)У. У довідці про стан карної злочинності серед молоді в УРСР за 1949 р. і 1 квартал 1950 р. від 20 червня 1950 р. вказувалося, що найбільше правопорушень вчинялося саме на території східноукраїнських областей. У 1949 р. на цій території було зафіксовано 29,5% від загальнореспубліканської кількості злочинів, вже у 1 кварталі 1950 р. – 38,2%. Найбільш поширеними злочинами стали крадіжки – 13352, пограбування та грабунки – 2075 та вбивства – 553. Так, за розкрадання соціалістичної власності було засуджено 2495 осіб, у Сталінській області – 1455 осіб, у Дніпропетровській області – 1337 осіб [27, арк. 45].

Кількість порушених справ за хуліганство по Сталінській області за 1950-1951 рр. була найбільшою у республіці і дорівнювала кількості справ у Дніпропетровській, Київській і Харківській областях разом узятих. Так, у Ворошиловградській області у 1950 р. було засуджено за хуліганство 859 осіб, за 3 квартали 1951 р. – 993 чол., у Сталінській за 1950 р. – 2193 осіб, за 3 квартали 1951 р. – 1943 особи [28, арк. 89]. Найбільш загрозлива криміногенна обстановка на початку 50-х років ХХ ст. відзначалася у містах: Макіївка, Горлівка, Краматорськ, Єнакієво, Жданов [32, арк. 39]. Так, матеріали Єнакієвського міськвідділу МДБ свідчили, що молодими працівниками Єнакієвського металургійного заводу здійснювалася велика кількість аморальних вчинків, у тому числі хуліганських дій та грабунків [8, арк. 132].

Варто відзначити, що у другому півріччі 1953 р. різко зросла кількість злочинів, вчинених на території Донбасу, переважно за рахунок збільшення крадіжок, вбивств та хуліганських проявів серед підлітків у віці 17-18 років. Якщо у першому півріччі було передано до суду справи на 219 чол., то у другому півріччі – на 413 чол. Зростання злочинності мало місце внаслідок прибуття до Донбасу значної кількості амністованих підлітків із різних районів СРСР. У 1953 р. тільки до м. Сталіно прибуло 173 зареєстрованих неповнолітніх, значна частина яких не припинила своєї злочинної діяльності. Протягом року у м. Сталіно було притягнуто до кримінальної відповідальності 978 молодих людей віком від 18 до 25 років, з них 140 комсомольців. У Сталінській області за 1953 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності 4463 чол. у віці 16-25 років, що склало 61,2% від загальної кількості притягнутих за рік. З них 2350 випадків – за хуліганство. Найбільше злочинів зареєстровано у Макіївці (386), Горлівці (203), Краматорську (168), Єнакієво (156), Жданові (153) [32, арк. 26-39].

Найбільша кількість злочинів, вчинених військовослужбовцями, також фіксувалася на території Донбасу [25, арк. 104], а Сталінська область «відзначилася» найбільшою кількістю злочинів, скоєних працівниками правоохоронних органів [16, арк. 8]. Найбільш поширеними порушеннями в органах міліції залишалися пияцтво, зловживання службовим становищем, «зв'язки із злочинцями», порушення законності, невиконання наказів, розтрата, побутово-моральний розклад, дезертирство, розголошення

службової таємниці, залишення поста, незаконне застосування зброї з пораненням чи вбивством громадян, халатне ставлення до виконання службових обов'язків, втрата особистої зброї [14, арк. 14].

Залучення молодих людей до трудової діяльності та навчання через школи фабрично-заводського навчання лише частково вирішувало проблему. З одного боку, частина молодих людей, в переважній більшості випадків, набраних з дитячих будинків, перебувала під наглядом, а також отримувала перспективи працевлаштування після завершення навчання та місце проживання, принаймні у гуртожитку. З іншого боку, умови життя та праці, а також середовище спілкування нерідко штовхали молодь до протиправних дій, до того ж хуліганство багатьма з них розглядалося як один із засобів проведення дозвілля, адже рівень знань багатьох учнів ФЗН залишався досить низьким. Тому працівники правоохоронних органів вважали, що найкращим засобом попередження участі молодих людей у злочинних діяннях було не посилення роботи міліції та застосування більш жорстких покарань, а покращення умов праці, а головне – проживання із забезпеченням належних умов для відпочинку [31, арк. 184].

Частина правопорушень зумовлювалася ситуацією, яка виникла у сфері розподілу придатних для житла помешкань. Виконуючий обов'язки прокурора УРСР Р. Руденко вказував, що, загострюючи конфліктні ситуації у справі розподілу житла, місцеві урядовці часто в силу особистих інтересів віддавали перевагу наданню помешкань особам, які не мали законного права на них. Так, видача кількох ордерів на одну й ту ж квартиру призводила до серйозних сутичок між претендентами на житло. Масовим явищем ставало самозахоплення квартир та будинків. Підприємства у адміністративному порядку виселяли осіб із відомчих помешкань. Досить поширеною була практика виселення із помешкань працівниками НКВС після здійснення відповідних перевірок осіб, які певний час перебували на окупованій території. Також непоодинокими виявилися випадки затримки призначення чи надання пільг сім'ям військовослужбовців, які виявляли надане їм житло вже зайнятим. Це породжувало сутички, які нерідко супроводжувалися завданням тілесних ушкоджень, а у деяких випадках – вбивствами. Р. Руденко наголошував, що місцеве партійне та радянське керівництво не лише не вживало відповідних заходів для припинення безладу у сфері розподілу житла, а й віддавало перевагу покаранню тих, хто виступав проти незаконного перерозподілу помешкань.

Уявлення про стан законності на території східноукраїнських областей на початку 50-х років ХХ ст. дозволяє скласти також практика масових незаконних мобілізацій населення на здійснення сільськогосподарських робіт, що стала звичною для виконкомів районних рад, які впроваджували її без відповідного дозволу РНК чи облвиконкому. Крім того, працівники багатьох підприємств скаржилися на знущання з боку керівництва, яке «розглядало робітників як власних рабів», ухиляючись від ви-

значення розцінок та норм виробітку, всіляко принижуючи трудівників [10, арк. 73; 20, арк. 289-290; 21, арк. 4; 22, арк. 9, 15, 20; 23, арк. 4, 9, 12, 21; 26, арк. 219-220]. Тут варто вказати, що у 1950 р. на території східноукраїнських областей було зафіксовано найбільшу кількість засуджених за порушення трудової дисципліни [24, арк. 59].

Згідно з даними ЦК КП(б)У мотивацією конфліктних ситуацій на початку 50-х років ХХ ст. виступало сформоване радянською пропагандою уявлення про те, що населення західноукраїнських областей «воює проти східноукраїнського населення». Радянська пропаганда таврувала українських повстанців, формуючи у суспільстві негативне ставлення не лише до членів УПА та ОУН, а й до західноукраїнського населення в цілому. Поширення подібних уявлень призводило до цькування прибулих із Західної України, а у окремих випадках призводило до масових бійок, в яких брали участь молоді люди. Але саме уявлення про війну УПА як про війну «проти росіян і східних українців» призводило до кривавих сутичок із застосуванням у переважній більшості випадків холодної зброї, металевих прутів, арматури тощо [9, арк. 138-142]. Переміщення жителів західноукраїнських областей на роботу або на постійне місце проживання часто супроводжувалося незаконним вилученням у переселенців майна, худоби та реманенту, що ускладнювало процес облаштування. Негативно ставлячись до осіб, що прибули з західноукраїнських областей, місцеві керівники зі Східної України нерідко вдавалися до нецільового використання коштів, призначених для допомоги переселенцям, відмовляючись розглядати подані заяви про виділення матеріальної допомоги [9, арк. 2]. Натомість їх підселяли до місцевих робітників та колгоспників, ущільнюючи поселення, що призводило до конфліктів на побутовому ґрунті [7, арк. 12].

У травні 1950 р. в доповіді Прокурора УРСР відзначалося, що у Дніпропетровській області розкрито тільки 60% пограбувань, 44% вбивств, і 43% крадіжок; у Сталінській області розкрито тільки 54% по-

грабувань, 31% вбивств, і 45% крадіжок. Причому слідчі Сталінської області протягом квітня-травня в середньому закінчували по 16 справ щомісяця. Слідчі Ворошиловградської області закінчували по 12 справ щомісяця [13, арк. 39-43].

Протягом 1949-1952 рр. найбільше крадіжок було зареєстровано у системі харчової промисловості УРСР – на суму 19,9 млн крб., Міністерства м'ясо-молочної промисловості – 17,1 млн крб., Міністерства легкої промисловості – 12,6 млн крб. і Укрпромради – на 17,7 млн крб. [30, арк. 2]. Причому основна сума розкрадених грошей не була повернута державі. Тільки з січня по червень 1952 р. працівниками міліції МДБ УРСР було порушено 1020 справ на розкрадачів соціалістичної власності, за якими притягнуто до відповідальності 1415 чол., у тому числі у сфері державної торгівлі – 376 справ на 609 чол., у споживкооперації – 644 справи на 842 чол. [29, арк. 155].

Загалом на початку 50-х років ХХ ст. на території східноукраїнських областей відзначалося певне скорочення кількості вбивств і пограбувань. Натомість зросла кількість зареєстрованих проявів хуліганської поведінки, масових бійок та випадків розкрадання соціалістичної власності. Більшість цих злочинних проявів здійснювалася молодими людьми, які прибували для роботи на підприємствах Донбасу. Більшість злочинів вчинялася спонтанно, напідпитку у зв'язку із відсутністю належних культурно-побутових умов та можливостей для проведення повноцінного дозвілля. Відзначимо також, що близько 10-12% працівників правоохоронних органів були помічені у скоєнні різного роду злочинів. Аналіз архівних документів дозволяє відмітити формування на території областей невеликих організованих груп, які займалися розкраданням соціалістичної власності у особливо великих розмірах. У багатьох радянських керівників сформувалося стійке уявлення про необхідність поліпшення соціально-побутових умов громадян у якості вагомого засобу протидії зростанню рівня злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соколов Д.И. К понятию преступности и ее состояния / Д.И. Соколов // Становление и развитие советского уголовного законодательства : материалы межвузовской конференции, посвященной 50-летию первого советского уголовного кодекса. – Волгоград, 1973. – С. 108-112.
2. Стручков Н.А. Преступность как социальное явление : лекции криминологии / Н.А. Стручков. – Л., 1979. – С. 14-18.
3. Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / Карпец И.И. – М., 1976. – 384 с.
4. Коган В.М. Социальные свойства преступности / В.М. Коган. – М., 1977. – С. 30-48.
5. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Н.Ф. Кузнецова. – М., 1969. – С. 171-184.
6. Гернет М.Н. Преступный мир Москвы / М.Н. Гернет. – М., 1924. – 185 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 94. – 315 арк.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 105. – 203 арк.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – 214 арк.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 238. – 119 арк.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 377. – 212 арк.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 378. – 279 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 382. – 64 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 384. – 106 арк.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 385. – 573 арк.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 386. – 525 арк.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 387. – 490 арк.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 400. – 73 арк.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 402. – 82 арк.

20. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 462. – 462 арк.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 484. – 719 арк.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 560. – 98 арк.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 561. – 53 арк.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 870. – 388 арк.
25. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 874. – 416 арк.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1639. – 316 арк.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1729. – 247 арк.
28. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2080. – 203 арк.
29. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2083. – 246 арк.
30. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2087. – 154 арк.
31. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2089. – 256 арк.
32. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3797. – 201 арк.
33. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4298. – 293 арк.